

קסמונה - השבועה
מסיפורי הילדים של סתי צ'חלה
מאת עזרא מורד

נסו לתאר לעצמכם כיצד היו הילדים מבליים את שעות הפנאי שלהם לפני שישים או שבעים שנה ויותר, הרבה לפני המצאת הטלוויזיה, כשאפילו החשמל והרדיו היו מְצָרְכִים נדירים. תאמרו: במשחקים? נכון! ומה היו עושים בערבים? מקשיבים לסיפורייה של הסבתא! ואתם זוכרים כמוני את הימים ההם, כאשר רָאִיתְנוּ את העולם הייתה בְּתוֹלִית ותגובותינו היו ספונטניות, או אז הצטופֶּנּוּ בחורפים הקרים במיוחד מסביב לאח ("גיפוף") החמים להאזין בְּקֶשֶׁב רב לסיפורייה של סתי צ'חלה, סבתא רבתא, אמו של סבי. אכן, יְדָעָה היא אז כיתר הסבתות, להתאים את הספור לְגִיל הילדים שהצטופפו סביבה לְהֶאֱזֶנָה .

הנה מה טוב ומה נעים היה לשמוע מפיה סיפור מעניין בקולה הַמְתַנַּגֵּן. באותם רגעים, נְמַשְׁלָה היא בעיני לשחקנית מעולה היודעת למשוך את לב קהל מאזיניה לדבריה ולְרַתֶּקֶם בסיפורייה. סתי צ'חלה לא הייתה פְּסֻבֶּת היום המספרות סיפורים רק כדי לצאת ידי חובתן, אלא היא הקדישה לנו גם לילות חורף ארוכים הנמשכים אל תוך הלילה.

אני מְבַקֵּשׁ להציג בפניכם, קוראיי היקרים, את אחת המעשיות העממיות לילדים בה מסר חינוכי - רגשי. את הסיפור קסמונה שמעתי בילדותי בערבית היהודית הבגדאדית מפי סבתי, שהכול כינו אותה בחיבה רבה: סתי צ'חלה.

רם ידן ז"ל מקריית-מלאכי, שנולד בבגדאד בשנת 1938, ועלה לארץ ישראל בשנת 1950, אֶשֶׁר אף הוא ששמע את הסיפור מאחותו הגדולה בהיותו בן חמש שנים.

להלן הסיפור בערבית, בתעתיק ובתרגום לעברית:

המקור בערבית	התעתיק	התרגום לעברית
كان وما كان وعلى الله تكلان	כָּאן וּמָא כָּאן, וּעֵלָא אֵלְלָה תִּכְלָאן.	הִיָּה הָיָה וּמִשְׁעֵנְנוּ עַל אֵל הַהֲנִיָּה.
كان مَعَهُ إِسْمُهُ قَسْمُونَهُ وَعِنْدَهُ بَيْتٌ زَغِيرُونَهُ	כָּאן מִרְיָה אִסְמָה קִסְמוּנָה וְעִנְדָה בַּיִת זַעִירוּנָה.	הִיָּתָה אִשָּׁה וְשִׁמָּה שְׁבוּעָה וְלָהּ בַּיִת קִטְנִטָן.
فد يوم كنتو شافت بينو باره	פֶּד יוֹם כְּנִסְתוּ שָאפֶת בִּינוּ פֶּאָרָה.	יוֹם אֶחָד טֹאטָאָה אוֹתוֹ וּמִצָּאָה בּוֹ פְּרוּטָה.
إشتغت بيها خلّاه خلّته عل غف	אִשְׁתַּעִית בִּיהָא חֲלָאנָה כִּלְתָא עַל רִיָּה.	קִנְתָה בּוֹ חֲלָנָה הִנִּיחְתָּה עַל מִדְּףָּה.
جا ليقع نّجه قطعلو ذئبتو	גַּא לְבִקִיעַ נְצִיָּה קִטְעַת לוֹ דִּנְבִתוֹ.	בָּא הָעוֹרֵב חֲטָפָה תְּלָשָׁה לוֹ זָנְבוֹ.
عاجتُ عُد قاضي الإسلام قالت لو: قاضي الإسلام! قاضي الإسلام!	רִיאַחַת עִנְדָּה קֹאצִּי אֱלֹאסְלָאָם קֹאֲלַת לוֹ: קֹאצִּי אֱלֹאסְלָאָם קֹאצִּי אֱלֹאסְלָאָם	הִלְכָה אֵל שׁוֹפֵט הָאִסְלָאָם אָמְרָה לוֹ: שׁוֹפֵט הָאִסְלָאָם שׁוֹפֵט הָאִסְלָאָם
قله: وَعَلَيْكُمْ السّلام	קֹלָא: וְעַלְיְכּוּם אֱלִסְלָאָם.	אָמַר לָהּ: וְעַלְיְכֶם הַשְּׁלוֹם.
قالت لو: أنا قسّمونه قله: قسمتي!	קֹאֲלַת לוֹ: אֲנִי קִסְמוּנָה קֹלָא: קִסְמִתִּי.	אָמְרָה לוֹ: אֲנִי שְׁבוּעָה אָמַר לָהּ: נְשִׁבַּעְתִּי.
قالت لو: عدي بيت زغيرونه قله: ثيلكتي	קֹאֲלַת לוֹ: עִנְדִּי בַּיִת זַעִירוּנָה קֹלָא: תִּמְלֶכְתִּי.	אָמְרָה לוֹ: יֵשׁ לִי בַּיִת קִטְנִטָן אָמַר לָהּ: רְכּוֹשׁ רְכִשְׁתִּי.

אָמַרְהָ לּוֹ : טאַטאַתּוּ אָמַר לָהּ : הַתְּנַקִּית.	קאַלַת לּוֹ : כְּנִסְתּוֹנוּ קלא : תְּנַצְיָפְתִּי.	قالت لو: كنتونو قله: تنظفتي
אָמַרְהָ לּוֹ : מְצֵאתִי בּוֹ פְּרוּטָה אָמַר לָהּ : הַתְּעַשְׂרֶת.	קאַלַת לּוֹ : שְׁפֶתוֹ בִּינוּ פֶּאֶרְהָ קלא : אֶתְזַנְנֶתִּי.	قالت لو: شفتو بينو باره قله: اترنكتني
אָמַרְהָ לּוֹ : קִנִּיתִי בָּהּ חֲלוּהָ. אָמַר לָהּ : הַתְּמַתְקֶת.	קאַלַת לּוֹ : אֲשֶׁתְּרִיתּוֹ בִּיהָא חֲלָאוּהָ קלא : אֶתְחַלִּיתִי.	قالت لو: اشتغيتو بيها حلاوه قله: اتحلיתי
אָמַרְהָ לּוֹ : הִנְחֹתִיָּהּ עַל מִדְּךָ אָמַר לָהּ : הַתְּעַלִּית.	קאַלַת לּוֹ : כְּלִיתוּהָא עַל רִי קלא : תְּעַלִּיתִי.	قالت لو: خلثوها على عف قله: تعليتي
אָמַרְהָ לּוֹ : בָּא הָעוֹרֵב וְחֻטְפָּה אָמַר לָהּ : הַתְּגַרְהָ בְּךָ.	קאַלַת לּוֹ : גֵּיא לְבָקִיעַ נְצִיָּה קלא : אֶתְעַדָּא עֲלֵיכִי.	قالت لو: جا لبيع نجّه قله: تعده عليكي
אָמַרְהָ לּוֹ : תְּלַשְׁתִּי אֶת זָנְבוֹ. אָמַר לָהּ : הַשְׁתַּוִּית.	קאַלַת לּוֹ : קִטְעֶתוֹ לּוֹ דִּנְבָתוֹ קלא : אֶתְנֹאֲפִיתִי.	قالت لو: قطعتولو ذنبتو : قله: تواعفتي

אין לתאר כמה נהנית באותם ימים מסיפור זה והתענגתי עליו ועל סיפורים אחרים, ולא לחינם הוא חרות בזיכרוני עד היום הזה, והרי אני בן שבעים ושבע שנים. ומאחר שסיפור זה קרוב לעולמם של הילדים ולניסיונם, הייתה הזדהותי עם הנאמר בו מוחלטת.

סיפור זה עונה על כל הפְּחָנִים שְׂנִבְחָנֶת בהם ספרות הילדים גם היום: שמו, רקעו, ערכיו, לשונו וסגנונו, ולמעלה מזה. בְּמִקּוּרֹוֹ הערבי, יש בסיפור מְקַצֵּב, חָרוּז, מְשַׁקֵּל, חֲזָרוֹת להדגשת רעיון, שוּרוֹת קְצָרוֹת, הַפְּתָעוֹת בְּעֲלִילָה, דְּרַמְטִיוֹת, יַחְסֵי האדם ובעלי החיים, פְּשְׁטוֹת תּוֹכֵן, מוֹטִיבִים חִינוּכִיִּים וְדִיאֲלוֹגִים מְעֵנִינִים, והעיקר - סיוּם טוב. וידוע שבגיל הרך אין מבחינים בין דְּמִיּוֹן לְמַציאות, שהרי הגב' קסמונה, כְּמִשְׁתַּמֵּעַ מן הסיפור, חֲשִׁיָּה פֶּן העורב יתלונן על תְּלִישַׁת זָנְבוֹ, לפיכך הקדימה אותו והלכה אל השופט.

סיפור זה, העוסק באחת התכונות היְצָרִיּוֹת של האדם: הַגְּמוּל, כלומר מידה כנגד מידה, מספר על אישה יהודייה בשם קסמונה, ששמה נגזר מן המילה הערבית קַסִּים, שמשמעותה 'שְׂבוּעָה'. אישה זו, כעולה משמו של המטבֵּע התורכי פֶּאֲרֵה* הנזכר בו, חָיָה בתקופת השלטון העותמאני במזרח. חלקו הראשון של הסיפור מתאר בלשון עבר עובדות שהתרחשו כהווייתן, בקיצור רב. לקסמונה היה בית קטן. באחד הימים, כשניקתה אותו, מְצָאָה בו מטבע. שקנתה בו חֶלְוָה. והניחה על מדף. בא העורב חטף את החלווה. תַּפְסָה בְּזַנְבוֹ בניסיון לְהַנְיִאוֹ מִמַּעֲשָׂיו. ניסה העורב לברוח, נתלש זנבו.

חלקו השני של הסיפור מתאר את פנייתה של קסמונה אל השופט. כיוון שחששה שיתלונן העורב על שְׂתִלְשָׁה את זנבו, החליטה להקדים וללכת אל השופט המוסלמי ולשטוח לפניו את סיפור המעשה מנקודת מבטה, שתחילתו בגיבת החלווה שקנתה על ידי העורב. חלק זה של הסיפור הוא במקורו דיאלוג קצר ומחורז בין קסמונה לבין השופט המוסלמי. פְּנִיָּתָה של קסמונה היהודייה אל שופט מוסלמי ולא אל הרב באה משום שהיא מבקשת מְשַׁפֵּט חֶסֶר פְּנִיּוֹת, משפט אובייקטיבי בידי שופט שאין לו קשר לאיש משני הצדדים המתדיינים לפניו, כידוע, יהודי בבל נהגו ללכת אל הרב להתדיין בפניו במחלוקות שהיו בינם, אך בסיפורנו, הַנְּצִיִּים אינם בני דת אחת והדבר אף משתקף בלשון הסיפור. קסמונה היא יהודייה הדוברת עיראקית יהודית בגדאדית, ואילו העורב הוא בן בלי דת. לכן, פְּנִיָּתָה אל שופט מוסלמי, קאדי אל איסלאם, שבמקרה דגן הוא ניטרלי, משום שאינו בן דתה ואף לא בן דתו של העורב. מסתבר שהיו לה לקסמונה ייסורי מצפון. חשש פְּבֹד קִנְן בקרבה שְׁמָא הייתה צריכה להיזהר יותר ולא לתלוש את זנבו של העורב. ואף שהעורב לא התלונן עליה, נְזָמָה היא פְּנִיָּה לשופט. היא יודעת שְׁאֵל שופט יש לפנות בכבוד הראוי לו. היא מכנה אותו קאדי אל איסלאם, ואף חוזרת פעמיים על תוארו זה לאות כבוד.

כשהאזנתי בילדותי לסיפור זה, נהניתי ממנו, השתעשעתי הרבה וציפיתי כל פעם מחדש בסקרנות לסופו. ואולם הערך המוסף של הסיפור הם הערכים המוסריים האוניברסאליים שלמדתי ממנו, כגון: שְׁכָרוֹ של הניקיון בְּצִדּוֹ, מְצִיאת מטבע; הַחֶרְטָה והצער על בעל חיים, אף אם הוא אשם במידת מה; הַיּוֹשֵׁר; השאיפה לצדק; ושהעולם אינו הפקר, אלא יש דין ויש דיין, ואין פְּנִיּוֹת בדין אפילו בין האדם לעורב. במיוחד מרשים הסיפור לאור העובדה שבתפיסת יהודי בבל' העורב הוא עוף בְּזוּי וּמְגִנָּה, מפני שלא הצליח למלא את המְשִׁימָה שהטיל עליו נוח בְּזִמְן המבול. לכן, כשבן בבל מבקש לגנות מאן דהוא, הוא מכנה אותו עֵרָאב אֶסְוֹד, כלומר עורב שחור, המביא מזל רע, או עֵרָאב אֶל בֵּין, כלומר הגורם לפירוד בין הבריות.

דמותה של קסמונה מעוררת כבוד ואהדה. היא אישה נקייה וחכמה. היא מסתפקת במועט, הגונה, מנומסת, מכבדת את הבריות, מתייסרת על ספק חטא כלפי הזולת, אף אם הוא בעל חיים הנבזה בעיני החברה שהיא חיה בה, ופונה מיזמתה לשופט שאינו בן דתה.

אמנם השופט המוסלמי עונה לברכתה בכבוד ומאזין לדבריה, אך כדרכם של שופטים, הוא פוסק את פסק דינו הסופי במילה אחת, שהרי כך הייתה דרכם של שופטים באותם ימים: הם אין להם פנאי לפטפוטי סרק, הם אינם זקוקים לנימוקים מפליגים. הקאדי מסתפק במילה **תְּנֵאפִיתִי**, כלומר השתווית עמו. אל לך לְיִסֵּר את מְצַפְנֵךְ לשווא: הוא פגע בך ואת פגעת בו, ובכך הִחֲזַרְתָּ לוֹ מידה כנגד מידה.

כל המסרים שבסיפור מחלחלים אל המאזינים דווקא בשעת רגיעה והנאה. וכאן המקום לצטט מדברי המשורר הגרמני שילר, שאמר: "בסיפורי האגדות שסופרו לי בילדותי טמונה משמעות עמוקה יותר מזו שלימדו אותי החיים עצמם" (פיקולומיני 111, 4).

בסיפור שלפנינו יש רק משפט שלם אחד בלהג המוסלמי, **עֲלֵיכֶם אֱלִסְלֵאם**, הנאמר כתשובת השופט לקסמונה, ואילו שאר תשובותיו של השופט לקסמונה קצרות הן, לרוב בנות מילה אחת, אך הן מובעות בלשון נופל על לשון שהיא דרך ספרותית מלאת חן במיוחד ובערבית היהודית הבגדאדית.

קסמונה מפרטת את האירועים ראשון ראשון ואחרון אחרון, כדי שהמאזין, היודע את חלקו הראשון של הסיפור, יִסְתַּקֵּן לדעת מה תהיה תגובת השופט? והכול, בפשטות, בקיצור, בלי אף מילה מיותרת ובהתאם לתפיסת עולמם של הילדים בגיל הרך.

לצערנו, יקשה על הקורא העברי לחוש את מידת יופיו של הסיפור במקורו הערבי, שהרי כל תרגום, ויהא המעולה ביותר, מביא לאיבוד חלק מסממני היופי שֶׁבְּמִקּוּר. אכן, ספרות ילדים בנוסח מודרני הייתה לה לסתי צ'חלה, וסיפור זה בא להדגימה.

העיר לי פרופ' שמואל מורה ששמה של אחת מן המשוררות היהודיות המפורסמות בספרד (אלאנדלוס) נקראה קסמונה. ראה האנציקלופדיה העברית והאנציקלופדיה של האסלאם בערכו.